

Egy tragédia krónikája

Glattfelder Gyula püspök utolsó évei Temesváron két, alig ismert kézirat tükrében

KOZOVITS ATTILA

Babeş–Bolyai Tudományegyetem – Vallás, Kultúra, Társadalom
Doktori Iskola, Kolozsvár (RO)
kozovits1976@gmail.com

Title: *The Chronicle of a Tragedy*

Abstract: *One of the most significant and decisive figures in the recent history of the Diocese of Csanád was Bishop Gyula Móri Glattfelder, who assumed his ministry on 28 May 1911. Perhaps because it is not easy to collect the sources of his time, his career and his activities, his detailed biography is still awaited. This study is a presentation and a brief description of two relatively unknown manuscripts relating to Bishop Gyula Glattfelder's last years in Timisoara after the First World War. The manuscripts in the Archives of the Bishopric of Timisoara provide valuable information about the bishop's activities, his behaviour and his expulsion from Romania. This was all recorded for posterity by Gyula Glattfelder's direct colleague and confidant, Canon Augustin Pacha, later Bishop of Timisoara, with the validation of an eyewitness.*

Keywords: *Diocese of Csanád; treaty of Trianon; Pacha Augustine; Serbs; French; Romanians.*

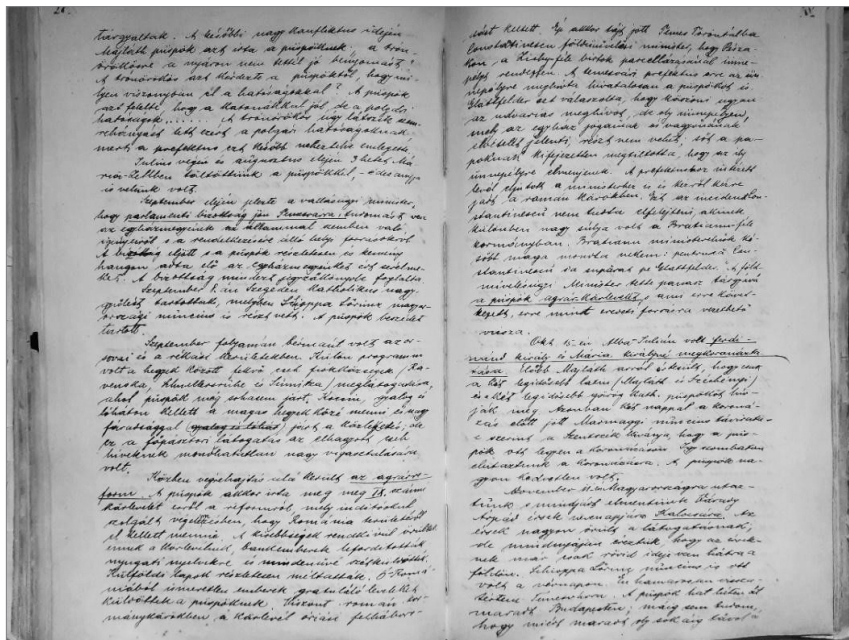
Az Angyali Üdvözlét, Jézus fogantatásának napja – március 25. – ünnep a keresztény egyházakban. A kezdődő, születendő élet csodáját ünneplik ilyenkor világszerte, és ezt a jeles napot magyar népünk a tavasz misztériumával kapcsolta egybe, innen a jól ismert és közkedvelt elnevezése: Gyümölcsoltó Boldogasszony.¹ Azonban a Temesvári Egyházmegyében, de testvéregyházmegyéiben is – a Szeged-Csanádiban, illetve a Nagybecskerekiben – ehhez a naphoz egy tragikus esemény is társul. Ezen a napon, március 25-én emlékezünk arra a történelmi eseményre, amikor az utolsó csanádi püspök, Glattfelder Gyula elhagyta – jobban mondva el kellett hagynia – püspöki székvárosát, Temesvárt.

2023-ban ennek az eseménynek századik évfordulójára emlékezünk, hiszen 1923. március 25-én – amely abban az évben virágvasárnap volt – a reggel 6 órakor Temesvárról Aradon keresztül Budapestre induló vonattal távozott el az egyházmegye 88. főpásztora. Elmenetele képezte az utolsó fejezetét annak a kiéleződött és már-már elmérgesedett viszonynak, amely öt éven keresztül nagyon megviselte Glattfelder Gyula püspököt.

Glattfelder Gyula püspökről kimerítő életrajz a mai napig nem jelent meg, életének, életművének bemutatása a történészek nagy feladata lesz. Az eddig megjelent tanulmányok² mozzanatokat mutatnak be a nagy püspök életéből, munkájából, levelezéséből, Temesvárról való eltávozásának sajtóvisszhangjairól, de mivel ezen írások főleg Magyarországon jelentek meg, értelemszerűen főleg az 1923 utáni, leginkább a Szeged-Csanádi Egyházmegye „megalapításában” betöltött szerepét hangsúlyozzák.

¹ VÖ. VÁRNAGY: Liturgika, 433–434.

² ZOMBORI I.: Igazságot – szeretettel; PÁL J.: Csanád egyházmegye püspökei a zsidósáért; LOTZ A.: Glattfelder Gyula, 142–143., BÉLTEKY J.: Sajtóvisszhangok, 137–153; TÓTH T.: Glattfelder Gyula c. érsek, 254–259; MARTON J.: Glattfelder Gyula, 7–20; MIKLÓS P.: Temesvárról Szegedre, 215–222; MIKLÓS P.: Temesvártól Szegedig, 185–197; ZOMBORI I.: Püspöki székváltás, 157–164.

A „Chronica Aulae” egyik, Glattfelder Gyula püspökről szóló oldala

A Temesvári Püspöki Levéltár két értékes kéziratot őriz. Az egyik a püspöki udvar egyfajta házikronikája, és az 1860–1954 közötti időszakot öleli fel. Kasics Károly püspöki levéltáros kérte fel még 1914–1915 fordulóján a néhai Bonnaz Sándor püspök komornyját, Egyed Józsefet, hogy fektesse írásba emlékeit volt urával kapcsolatban. Az elkészült gépirás egyik másolata az akkori irodaigazgató és oldalkanonok, Pacha Ágoston birtokába került, aki azt tovább folytatta a Bonnaz püspököt követő főpásztorokról szóló főljegyzésekkel (Desseffy Sándor, Csernoch János, Glattfelder Gyula), akiket mint püspöki titkár, majd irodaigazgató szolgált. Pacha Ágoston később püspökként is írásba foglalta saját korának és tevékenységének mozzanatait, ezzel egészítve ki a megkezdett krónikát. Az írásokat a börtönviselt püspök utolsó titkára, Kräuter Franz kötötte egybe és toldotta meg püspöke utolsó hónapjairól és a haláláról szóló beszá-

molóval. A püspökéletrajzokat tartalmazó kézirat a „Chronica Aulae Episcopalis Timisoaraensis” cím alatt ismert.³

Glattfelder Gyula püspök

³ A kötet jellemzői: 340 x 210 mm, műbőr kötésben. A Pacha Ágostonról szóló részek kivételével a krónika nyomtatásban is megjelent; VARGA: Chronica Aulae.

A másik kézirat a „Chronica Capituli 1914–1920” címet viseli, és tulajdonképpen utolsó, második kötetét jelenti a Csanádi Székeskáptalan történetét bemutató írásnak. Ez a kézirat is Pacha Ágoston tollából származik, és főleg azokat az eseményeket örökíti meg, amelyek a székeskáptalan tevékenységét és a temesvári székesegyházat, illetve annak liturgikus életét érintették a címben is szereplő időszakban.⁴

A következőkben e két, ez idáig alig ismert kéziratban feljegyzett események és összefüggések ismertetésére szorítkozok. Az említett krónikákban Glattfelder püspök főpásztori évei különleges részletességgel szerepelnek,⁵ ami talán a püspök saját felkérésének tulajdonítható, mivel szerette volna, ha az események írásban is fennmaradnak. Az eseményeket – mint már említettem – a korábban püspöki titkárként, majd püspöki irodaigazgatóként tevékenykedő Pacha Ágoston oldalkanonok saját kezűleg jegyezte fel. Pacha Ágoston az akkori történések első számú, legfontosabb tanúja volt, aki mint Glattfelder püspök legközelebbi munkatársa és bizalmasa, az I. világháború kitörésétől átélte és mélységesen átérezte azokat a történelmi időket. Pacha kanonok nemcsak a főpásztor jobbkeze volt azokban a nehéz időkben, hanem hűséges segítőnek is bizonyult, aki püspökéhez élete folyamán mindvégig ragaszkodott. Följegyzéseiből élénk táruul egy *tragédia krónikája*.

1918. november 17-én a szerb hadsereg bevonult Temesvárra, és a székesegyház előtti Losonczy téren a várost formálisan is birtokba vette. A szerb bevonulásnak az előszelei azonban már ez év októberében érezhetőek voltak. Az egyre gyakoribb tudósítások, miszerint az egyházmegye – vagy legalábbis annak bizonyos részei – idegen megszállás alá kerülnek, tettere készítette Glattfelder Gyula püspököt. 1918. október 28-án szigorúan bizalmas dekrétummal utasította a lelkipásztorokat, hogy a

⁴ A kötet jellemzői: 332 x 206 mm, vászon kötésben.

⁵ A Chronica Aulae Glattfelder Gyula püspökre vonatkozó 38 oldalnyi följegyzésből 32 oldal foglalkozik az 1918–1923 közötti időszakkal, míg a Chronica Capituli följegyzéseiből 21 oldal.

plébánia értéktárgyait helyezték biztonságba. Az értékpapírokat, banki letéti bizonylatokat és szerződéseket a budapesti Szent Imre Kollégium gazdasági tanácsához volt köteles minden pap beküldeni, a plébániák pénzét, anyakönyveket, a nagy értékű liturgikus tárgyakat pedig néhány bizalmas hívő jelenlétében el kellett rejteni és a rejtékhelyről készített tervrajzot szintén az említett gazdasági tanácsához kellett eljuttatni. Az értéktárgyak elrejtésénél jelenlevőket szigorú titoktartás kötelezte.

A szerb csapatok 1918. november 5-re behatoltak az egyházmegye területére, Pancsovára. A helyi plébános, Takács Vitus szerint a várost elhagyták a monarchia pénzügyei és a hadsereg is, szinte szabad utat engedve a megszállóknak. Felkészülve arra az esetre, hogy a püspöki székváros idegen megszállás alá kerül, míg a Marostól északra fekvő területek magyar közigazgatás alatt maradnak, 1918. november 9-én Glattfelder Gyula az esetleges kormányzati nehézségek áthidalására általános helynökének nevezte ki a magyar részekre Bezdán József makói esperesplébánost. Kevesebb, mint egy hét múlva már Temesváron volt a szerb katonaság, és azonnal megkezdődött az addig hivatalban levő civil tisztviselők szerb hivatalnokokkal való lecserélése.

A püspök és a megszálló szerb csapatok közötti kapcsolat feszültnek bizonyult. A püspök a nemzetközi jog szerint érvényes békeszerződés aláírása előtt nem akart más álláspontot képviselni, mint a szigorúan jogit; csak egy nemzetközi megállapodásnak volt hajlandó alávetni magát, ezért elutasított mindent, ami egy nemzetközileg kötelező megállapodás előtt az újonnan kialakult helyzet elismerésének látszott, és az egyetlen kommunikáció a helyi hatóságokkal, különösen ami a civileket illeti, az elutasítás és tiltakozás volt. Ilyen értelemben tiltakozott a szerb megszállók előtt, amikor azok a katolikus vallás- és iskolaalapítványok katonai célokra lefoglalták (1919. február 10.). Újabb összetűzést jelentett Glattfelder Gyula püspök elutasító válasza, amikor 1919. július 12-én a szerb király, Péter névnapján a szerb főispán előtti tisztelgésre és hálaadó istentiszteletre szólították fel a temesvári szerb adminisztráció részéről. A püspök ezt az egyház liturgikus

életébe való beavatkozásnak minősítette. Fehértemplomon szintén követelte a helyi vezetés a névnap megemlítését az egyház liturgiájában, és mivel ott sem került sor erre, a helyi káplánokat, Wener Pétert és Marycz Győzőt magyar nacionalizmus vádjával letartóztatták. A püspök tiltakozásának következményeként a két lelkészt később szabadon bocsátották. Más, a szerb adminisztráció részéről papok elleni atrocitások nem történtek, ami minden bizonnyal a Glattfelder Gyula és Letics György temesvári szerb püspök közötti baráti kapcsolattal magyarázható. A szerb püspök 1918. november 4-én arra biztatta katolikus püspöktársát, hogy „ha neked, papjaidnak, apácáidnak vagy templomaidnak szüksége van közbenjáróra, bizalommal forduljatok hozzám”.

Az egyházkormányzati nehézségek áthidalása miatt Glattfelder Gyula püspök 1919. július 23-án püspöki helynökének nevezte ki a nagybecskereki plébánost, Kovács Istvánt. A megbízással a püspök arra az eshetőségre gondolt, ha az egyházmegye szerb adminisztráció alá került része fölött neki mint püspöknek akadályba ütközik joghatóságának gyakorlása.

Bánság területének felosztását Románia és a Szerb Királyság között a belgrádi központú francia parancsnokság közvetítésével sikerült békés úton elérni. A francia „békefenntartók” már 1918. november elején, szinte a szerb katonasággal egyszerre érkeztek Temesvárra. Jelenlétük nemhogy a rendet és a közbiztonságot nem biztosította, hanem „leginkább a francia bennszülöttek ledér, sőt kicsapongó életükkel” sokakat felháborítottak. 1919 nyarára sikerült megegyeznie a román és a szerb félnek Bánság hovatarozása, illetve felosztása ügyében. Temesvár román adminisztráció alá került, így lassanként a szerb katonaság elhagyni kényszerült a várost. A szerbek a kivonulásuk előtt sok atrocitást követtek el. Filippon Márton szerb főispán durva hangú levélben róttá föl a püspöknek, hogy nem tisztelgett Péter király névnapján előtte, a főispán előtt. A főispán, aki katolikus horvát (krasován) férfi volt, búcsúlevelében azt írta a püspöknek: „Jegyezze meg, püspök úr, hogy Önt és híveit a szerb királyi hadsereg védte meg a magyar bolsevizmustól! Önnek tehát kötelessége lett volna az alkalmat

fölhasználni, s a királyi sereg legfőbb hadura iránt tartozó lojális érzelmeinek kifejezést adni.” A püspök a levélre sem szóban, sem írásban nem válaszolt.

A szerb adminisztráció 1919. július végén vonult ki végleg Temesvárról az egyházmegye nyugati részébe, a Homokrév – Zombolya – Újvár – Istvánföldre – Nagyzsám – Fehértemplom demarkációs vonal mögé. Az elvonulók még egyszer kifosztották a temessági káptalani uradalmat: 30 lovat és 80 marhát hajtottak el.

A román hadsereg 1919. augusztus 3-án vonult be Temesvárra. A fegyveres katonaságot az ortodox papság követte, akik liturgikus énekekkel az ablakokba vagy az utcára csalták a kíváncsiskodókat. Maga a püspök is titkára társaságában a papnevelde rektori lakásának emeleti ablakából nézte a bevonuló román hadsereget.⁶ A bevonulás központi rendezvényére ezúttal is a Losonczy téren került sor, amely azóta az Egyesülés Tere (Piața Unirii) nevet viseli. A téren megjelent katonaságot üdvözltek a Temesváron létező különféle vallási felekezet képviselői (román ortodox részről Ioan Oprea esperes) és a város politikai vezetősége is (Ferenczy Sándor alispán, Geml József polgármester). A nagy hiányszórnak Glattfelder Gyula püspök bizonyult, ő nem ment el az eseményre. „Ezt sokan a püspök és a katolikusok rovására magyarázták” – jegyezte meg Pacha Ágoston kanonok. A székesegyház előtt összegyűlt ünneplő tömeget a román hadsereg nevében Virgil Economu ezredes köszöntötte.

Pár nap múlva Cosma Aurel ügyvéd, az első temesvári román prefektus üzenetet küldött a püspöknek, miszerint ő a szuverén román állam képviselője, és a püspök méltóztasson tisztelgő látogatásra nála megjelenni. Glattfelder Gyula e kérésnek nem tett eleget, úgy gondolta, hogy ez is csak egy ideiglenes, átmeneti időszak (mint

⁶ Glattfelder Gyula püspök a püspöki palotát már 1914 szeptemberében felajánlotta a vöröskereszt egyesületnek, hogy ott hadikórházat rendezzenek be. Ott állandó jelleggel 180-200 sebesültet ápoltak rendszeresen. A püspök átköltözött az abban az évben befejezett, újonnan épített papnevelde háromszobás rektori lakásába, és a háború végéig ott is lakott. A főpásztorral együtt az udvari papság – köztük Pacha Ágoston kanonok – is a papneveldebe költözött.

a szerb megszállás időszaka), és nemsokára mindenben visszaáll a háború előtti állapot. Következésképpen tartotta magát ahhoz, hogy egy nemzetközileg elismert kötelező megállapodás hiányában az egyetlen kommunikáció a helyi hatóságokkal – különösen ami a civil hatóságokkal – csupán az elutasítás és a tiltakozás lehet, akár szerb, akár román megszállókról van szó. Számára az egyházmegyéjét elfoglaló szerbek vagy románok betolakodók voltak, akik hazáját és egyházmegyéjét bitorolták, felégették, kifosztották és kirabolták.

1919. november közepén távirat érkezett Budapestről, hogy a püspök édesanyja Budapesten súlyosan beteg, és látni szeretné a fiát. A temesvári tábornok katonai útlevelet adott a főpásztornak, hogy a magyar fővárosba utazhasson. Zsombolyán a szerb határrendőrség leszállította a vonatról, és csak hosszas huzavona után engedte továbbutazni.⁷ Az út Temesvárról Budapestig 30 órát tartott!

December 2-án Romániában elrendelték, hogy minden volt magyar politikus kétnaponta jelentkezzen a nemzetbiztonsági hatóságoknál. Ez a rendelet Glattfelder Gyula püspökre is vonatkozott. A főpásztor csupán egyetlen alkalommal jelentkezett, ezt követően a prefektushoz ment, aki a rendeletet úgy módosította, hogy a püspök engedély nélkül nem hagyhatja el a város területét. A püspök tiltakozott szabadságának korlátozása és püspöki méltóságának figyelmen kívül hagyása miatt, hiszen a rendelet értelmében le kellett mondania bérmaútjait és a püspöki tanácskozásokra való utazásait.

⁷ Abban az időben még közlekedtek vonatok a Budapest–Szeged–Temesvár vasútvonalon, amelyet azonban már metszettek az 1919-ben ideiglenesen megállapított országhatárok. Így például a szerb–román határ Zsombolya és Gyertyámos között metszette a vasútvonalat, Zsombolya a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság, míg Gyertyámos Románia határállomását képezte.

*Glattfelder Gyula püspök bérmáláson.
Jobbján, kanonoki díszben, Pacha Ágoston*

1920. január elején zajlott Temesváron az úgynevezett Leventeper. Talán gyermekes csínytevés, talán az új történelmi helyzetet elfogadni nem tudók/nem akarók tenni akarásának valami jele, vagy a városi románság provokációja váltotta ki azokat a megtorló intézkedéseket, melynek fő vádlottjai a magyarok voltak, köztük a városi katolikus papság képviselőivel. Tény, hogy 1919 augusztusának egyik éjjelén plakátok jelentek meg Temesvár utcáin „Jönnek a magyarok – jönnek a magyarok!” felirattal. A rendőrség azonnal nyomozni kezdett a tettesek után, akiket a Temesvár–gyárvárosi Legényegylet tagjai között vélt megtalálni. A vádirat szerint a gyanúsítottak összeesküvést terveztek román katonatisztek és a hatóság képviselői ellen. „Most, évek múlva sem tudom, mi volt a tényállás” – jegyezte meg Pacha Ágoston kéziratában. És ez ma is igaz!

A nacionalizmustól túlfűtött nemzetbiztonsági tiszték mindent átkutattak, még a székesegyház kriptájában is kutakodtak, és földúlták Németh József püspök sírját. A padláson fegyverda-

rabokat találtak. Letartóztatták Blaskovics Ferenc kanonokot, de leginkább Reibel Mihály⁸ gyárvárosi hitoktatót és a legényegylet igazgatóját vádolták. Mintegy 40 fiatalot is őrizetbe vettek, főleg a temesvári Piarista Líceum diákjait. Ütlelésre is sor került. A hatóságok csupán a püspök határozott közbelépésére igyekeztek igazságot szolgáltatni. Reibel Mihályt 15 évi fegyházra ítélték, de többé nem bántalmazták. Glattfelder Gyula püspök ellen ekkor indult meg az első sajtóhadjárat, a bukaresti újságok letartóztatását és Fogarasra⁹ történő internálását követelték. A felfűtött kedélyek csak nemzetközi közbeavatkozásra, nyomásra csillapodtak. Később az elítélteket Magyarországon elfogott román kémekért, politikai foglyokért sorra kicserélték.¹⁰

Glattfelder Gyula püspök abban a tudatban, hogy a békeszerzések még nem döntöttek Bánság sorsáról, következetesen nem válaszolt a hivatalos felszólításokra, levelekre. Abban az időben sok ilyen hivatalos megkeresés érkezett, amelyben a kormányzó-tanács kimutatásokat kért papokról, államsegély-igényekről és az épületek állapotáról. A püspök hallgatásának eredményeként az állam nem folyósította a papság és a felekezeti tanítók fizetését, az egyházi épületek állapota egyre romlott, az állam lefoglalta a vallásalapot. Az egyre nehezedő helyzet ellen a főpásztor ismét a tiltakozást választotta, levelei egyre keményebb hangot ütöttek meg.

⁸ Reibel Mihály 1889. július 9-én született Párdányban, 1913. június 29-én szentelték pappá. Káplán volt Nagykárolyfalván és Dócon, majd 1915-től Temesvár–Gyárvárosban, egyben hitoktató, és a gyárvárosi Legény- és Leányegylet vezetője. 1920. január 17. és 1921. december 8. között román fogságban volt. 1922-től káplán, majd 1931-től plébános Eleken, 1933-tól kerületi esperes. 1957–1959 között ismét letartóztatásban volt, 1959. november 2-án hunyt el Eleken. Vö. PETRI: BLBD, 1530–1531.

⁹ Fogarason működött a román katonai törvényszék.

¹⁰ A temesvári Levente-per történelmi feldolgozása még várat magára. Az eseményekről lásd: BORSI-KÁLMÁN BÉLA: Kisfiúk a nagyviharban A temesvári „Levente-pör” – az első román „irredenta per” – története, 1919–1922, Budapest 2020.

1920 májusában Temesváron közzé tették a trianoni békeszerződés szövegét, amely Bánság nagy részét Romániának, kisebb részét Szerbiának ítélte oda. A diktátum 1920. június 4-én emelkedett jogerőre, és megpecsételte az egyházmegye sorsát. Azokban a napokban, pontosabban június 8-án, Glattfelder püspök latin nyelven írt pásztorlevélben szolt a trianoni szerződés értelmében Romániához tartozó rész papságához, melyben felhívta figyelmüket az új állam, annak királya és kormánya iránti köteleességekre, intette és ösztönözte őket arra, hogy tegyék le az állampolgári esküt mindenütt, ahol ezt tőlük megkövetelik, ugyanakkor engedelmességre intette a híveket is az állammal szemben. A körlevelet azonban azzal a megokolással, hogy maga a püspök sem tette le a hűségesküt az állam előtt, így nem utasíthatja papjait annak letételére, nem engedték kinyomtatni, úgyhogy az nem jelenhetett meg.

Szeptemberben Iosif Octavian Goga román külügyminiszter – neves román költő – Glattfelder püspököt Bukarestbe kérette, hogy tegye le a király előtt a hűségesküt. A főpásztor a román fővárosba utazott, ahol október 6-án a külügyminiszter előtt az egyházmegye és a papság sorsa miatti aggodalmának adott hangot, és halasztást kért az eskü alól, hogy a nemzetközi békeszerződések értelmében immár három állam területén fekvő, feldarabolt egyházmegye sorsát, illetve az előállt helyzetet tisztázni tudja feletteseivel és a magyar kormánnyal. A püspök azonnal útlevelet kapott, hogy elutazhasson.

1920. október végén Glattfelder püspök és kísérője, Pacha Ágoston kanonok Makóra, majd Budapestre, a Katolikus Nagygyűlésre utazott. A budapesti újságok különböző rémhíreket, álhíreket terjesztettek, és rendszeresen cikkeztek arról, miszerint a román hatóságok Glattfelder püspököt halálra ítélték és az amerikai nagykövetnek sikerült megszabadítani őt az agyonlövéstől. Glattfelder püspök – a rémhíreket megcáfolva – jelen volt, részt vett mind a nagygyűlésen, mind a politikai fogadásokon. „Nagyon indiszkrétek voltak velünk szemben a budapesti újságok” – jegyezte meg a titkár. „Minderről Bukarestben

tudomást vettek, hamis és félrevezető tudósításokat küldtek oda, és a bukaresti lapok a fentiekből kifolyólag a püspököt bántó s a román közvéleményt izgató híreket közöltek.”

1921-ben XV. Benedek pápa úgy határozott, hogy a jelenlegi Románia területén lévő püspökök tegyék le az esküt az ország királya előtt. Glattfelder püspök vonakodott ezt megtenni. Ekkor, ezzel kapcsolatban hangzott el először az a fenyegetésként is értelmezhető kijelentés, miszerint „különben a román állam kénytelen lenne vele szemben eljárni”. Az is elhangzott, hogy „a román kormány azt nem engedi meg, hogy a püspökök a magyarországi kormánnyal, illetve a különböző magyarországi hatóságokkal kapcsolatot tartsanak fenn”. A papság, valamint a felekezeti tanítók és azok családjainak nehéz helyzetére való tekintettel Glattfelder püspök gróf Majláth Gusztáv Károly erdélyi főpásztorral együtt március 19-én letette a román király előtt az esküt. Ezt követően, január 1-jéig visszamenőleg folyósította az állam a papság és a tanítók számára a fizetéseket.

A „Chronica Aulae” csak szűkszavúan foglalkozik a Szentszék és Románia közötti konkordátum-tárgyalásokkal. 1921-ben az erdélyi, nagyváradi és szatmárnémeti püspökök Glattfelder Gyulát kérték meg, hogy készítse egy konkordátum-tervezetet, amelyet a püspök meg is szerkesztett.¹¹ Miután ezzel az elaborátummal az érintett püspökök egyetértettek, Pacha kanonok benyújtotta a Szentszék bukaresti képviselőjének.

1921. augusztus 20-án a helyi hatóságok megtiltották a Szent István-napi ünnepeket a temesvári székesegyházban, amire válaszképpen Glattfelder püspök úgy tiltakozott, hogy nem volt hajlandó augusztus 24-én a román király születésnapjáról a Székesegyházban megemlékezni. Ezt a Dóm kapujára függesztett nagy méretű plakáton a hívek tudomására is hozta. A plakátot a nemzetbiztonsági szervek azonnal elkobozták. Minderről a püspök a kormányt is tájékoztatta, amely abban adott igazat

¹¹ A Szentszék és Románia közötti konkordátum kérdéséhez lásd bővebben: MARTON: Konkordátum, 50–59.

a főpásztornak, hogy a hatóságoknak nincs joguk a római katolikus egyház naptárát megváltoztatni. Ugyanakkor az állami hatóságok rosszallásukat fejezték ki, hogy a püspök nem emlékezett meg a király születésnapjáról.

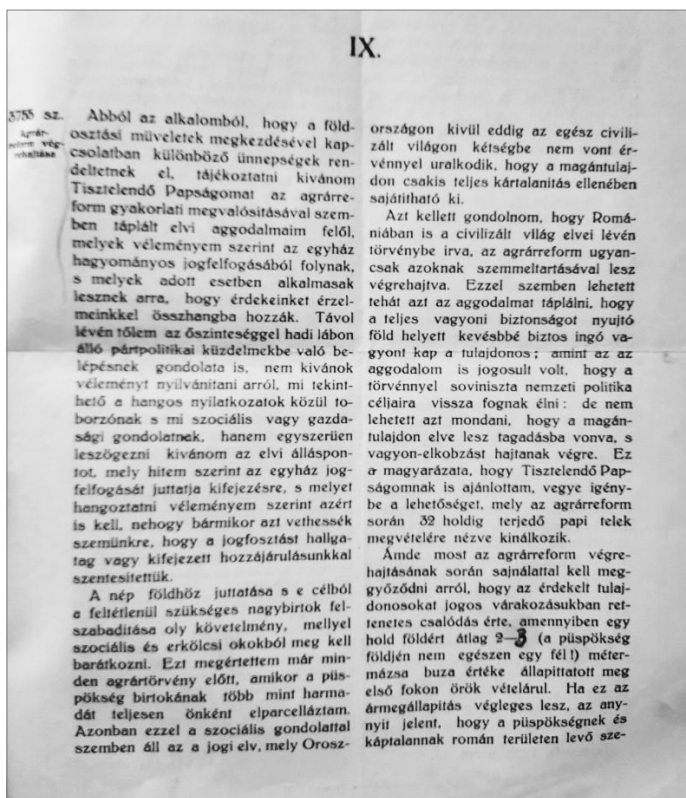
1921. november végén a Püspökkari Konferencia ülést tartott Bukarestben, amelyen a római katolikus, valamint a görögkatolikus főpásztorok egyaránt részt vettek. Legfőképp a vallásalapról tárgyaltak, amelyet a román állam lefoglalt. A konferencián Glattfelder Gyula püspök kitűnt beszédével és hozzászólásaival. Bukarestben a főpásztor a román állam vatikáni nagykövetével is találkozott, akivel a konkordátumról tárgyalt. Itt, Bukarestben fogalmazódott meg a kérés az érintett püspökök részéről, hogy Glattfelder utazzon Rómába és tájékoztassa egyenesen a pápát a katolikus egyház romániai helyzetéről és a konkordátum körüli tárgyalásokról.

1922 januárjában a megkötendő konkordátum-egyezmény ügyében Glattfelder püspök Budapesten, Kalocsán és Zágrábon keresztül Rómába utazott. A főpásztor elképzelése az volt, hogy az egyházmegye maradjon meg eredeti határai között, a belgrádi kormány előtti jobb képviselő érdekében a Szerb Királyság alá eső részeket a diakovári püspök képviselje. „Ez a próbálkozás sikertelen volt” – jegyezte föl Pacha kanonok. Rómába Glattfelder püspök csak nagy rábeszélésre volt hajlandó felkeresni a római román nagykövetet. Amikor meg a nagykövet ebédre hívta a püspököt, az vele és feleségével alig váltott szót, hazatérésekor pedig el sem búcsúzott tőlük.

Rómában fogalmazódott meg az újabb terv, miszerint a csanádi egyházmegye maradjon meg teljes épségében, s a szerb területekre a püspök megerősíti Kovács István nagybecskereki plébánost vikáriusi tisztségében, ha pedig ez nem elfogadható, akkor legyen a Szerb Királyság alá eső részekből önálló püspökség, és nevezzék ki Kovács Istvánt püspöknek, ha pedig Kovács István személye ellen volnának kifogások, akkor nevezzenek ki másvalakit az új egyházmegye élére püspöknek. Ezzel az új tervvel készült Glattfelder Gyula a pápa elé járulni. XV. Benedek pápa azonban meghalt.

Glattfelder úgy döntött, hogy megvárja Rómában az új pápa megválasztását, és amilyen hamar csak lehet, felterjeszti elképzelését. XI. Piusz, az új pápa hamarosan fogadta is a püspököt, és elfogadta terveit. XV. Benedek halála, illetve az új pápa, XI. Piusz megválasztása miatt a püspök arra kényszerült, hogy hat hetet töltsön az olasz fővárosban.

Június 21-én az akkori román kultuszminiszter, Banu Constantin Gyulafehérvárra hívta a latin szertartású püspököket. A találkozón Glattfelder püspök tartotta az üdvözlőbeszédet, amelyben kemény hangon ismertette a katolikus egyház sérelmeit: az agrárreform elveszi az egyházak földjeit és kárpótlást nem ad, a plébánosok nem kapnak fizetést. A miniszter szintén kemény hangon utasította vissza a vádakát és kifogásokat.

Az „agrárkörlevél” első oldala

Júliusban Temesváron járt a román trónörökös, a későbbi II. Károly király, aki kihallgatáson fogadta a püspököt, aki – gróf Majláth erdélyi püspök szavai szerint – „nem tett jó benyomást a trónörökösre”. Glattfelder püspök elpanaszolta, hogy főképpen a civil hatóságokkal vannak komoly gondjai. A trónörökös, úgy látszik, kemény szemrehányásokkal illethette alattvalóit, mert azok ezt követően még inkább kerülték a püspököt.

1922 szeptemberében Bukarestből egy parlamenti bizottság érkezett Temesvárra, és helyi szinten érdeklődött az egyházmegye helyzetéről, valamint az állammal szemben támasztott igényeiről. „A bizottság eljött és a püspök részletesen és kemény hangon előadta az egyházmegyénket ért sérelmeket. A bizottság mindezt jegyzőkönyvbe foglalta” – jegyezte fel Pacha Ágoston.

Ugyancsak 1922 szeptemberében Romániában végrehajtották az agrárreformot. Glattfelder püspök ezzel kapcsolatban írta IX. körlevelét.¹² Pacha Ágoston megjegyezte: „a kisebbségek rend-

¹² A IX/1922 körlevél szerint: „Abból az alkalomból, hogy a földosztási műveletek megkezdésével kapcsolatban különböző ünnepekkel rendeltek el, tájékoztatni kívánom Tisztelendő Papságomat az agrárreform gyakorlati megvalósításával szemben táplált elvi aggodalmaim felől (...). Az agrárreform végrehajtásának során sajnálattal kell meggyőződni arról, hogy az érdekelt tulajdonosokat jogos várakozásukban rettenetes csalódás érte, amennyiben egy hold földért átlag 2-3 (a püspökség földjén nem egészen egy fél!) métermázsa búza értéke állapított meg első fokon örök vételárul. Ha ez az ármegállapítás végleges lesz, az annyit jelent, hogy a püspökségnek és káptalannak román területen levő szerény birtoka elveszett. De azt is jelenti, hogy a katolikus kegyes alapoknak – vallás és tanulmányi alapnak – sok százmilliót érő, s az egyház függetlenségét biztosító vagyona elolvadt, mégpedig a tulajdonos katolikus egyház minden megkérdezése és meghallgatása nélkül. S fájdalom, még az is a jelentősége, hogy sok-sok katolikus úri család koldusbottal kezében vándorútra kelhet. (...) Erkölcsi lehetetlenség azt állítani, hogy két métermázsa búzával ki van fizetve egy hold föld ára. A magántulajdon tagadása s 97%-os vagyonekobzás, ha valakinek jószágát elveszem s őt három centimos leuval fizetem ki. Ezt törvény nem akarhatta – legföljebb forradalmi önkény –, s ezért ez előtt az eljárás előtt az igazságosságnak kijáró hódolattal meghajolni nem lehet. Célszerűtlen is az ilyen agrárreform, mert a tulajdonos jogérzete örökké igazságosság után fog kiáltani, az idegen vagyontól megajándékozottá pedig sohasem fog abban a tudatban megnyugvást lelni, hogy ellenszolgáltatási kötelezettségének eleget tett. S így a forradalmi elhárítás az állandó bizonytalanság érzetét fogja elterjeszteni, s a társadalmi békét és kiegyenlítést lehetetlenné tenni.”

kívül örvendtek, a bankárok nyugati nyelvekre fordították és mindenüvé szétküldték. A külföldi lapok részletesen méltatták. Ó-Romániából ismeretlen emberek gratuláló leveleket küldtek a püspöknek. A román kormány köreiben viszont a pásztorlevél óriási felháborodást keltett.”¹³ Az ezt követő események – Pacha kanonok megjegyzése szerint – erre „mint eredeti forrásra vezethető vissza”. A földművelésügyi miniszter panasz tárgyává tette a püspök agrárkörlevelét.¹⁴

1922 novemberében Glattfelder Gyula Budapesten tartózkodott, „máig sem tudom, hogy miért maradt oly sokáig távol, és hiszem, ha otthon lett volna, Romániában való megmaradásának ügye esetleg jobb véget ért volna” – vélte Pacha Ágoston. Bukarestben a minisztertanács „Glattfelder azonnali távozását” követelte a Szentszéktől, és pedig az agrárkörlevél miatt. 1922 decemberében végképp eldőlt a csanádi püspökség területének feldarabolása és Glattfelder püspök sorsa. A román kormány egyre erélyesebben követelte a püspök Romániából való távozását, és azzal fenyegetőzött, hogy ha a püspök továbbra is itt marad, akkor az az egész romániai katolikus egyház kárára fog válni. December 18-án Glattfelder Gyula Bukarestbe utazott, ahol tudomására hozták, hogy a dolgok immár el vannak döntve, és a püspöknek távoznia kell.

¹³ Hogy mennyire prófétainak mondható Glattfelder Gyula püspök körlevele, bizonyítja a következő helyzetjelentés: „A kisajátítási árnak beszédes jellemzésére fel kell hoznunk, hogy ez az ár holdanként a legtöbb helyen alig lépi túl egy métermázsza búza mai piaci árát. Ez a kényszerbér kifizetése is gyakran késik, holott ez az összeg az elért haszonbérek átlag 5%-a. (...) Román templomok részére olyan községekben is sajátítottak ki belterületeket, ahol román egyházközség nem is létezik, sőt nem is laknak románok, ahol tehát beláthatatlan időig ily templom építésére nincs is szükség. (...) A nyugati határszélen tiszta magyar és német lakosságú falvakba 16 holdas birtokokra távoli vidékekről hozott román földműveseket telepítettek olyan kisajátított területek felhasználásával, melyek a falvak lakosságát illették volna meg.” (Magyar kisebbség, 1930/17)

¹⁴ Peszákón az elkobozott földek kiosztására került sor, maga a földművelési miniszter, Constantinescu is megjelent. A püspöknek is küldtek meghívót, hogy vegyen ezen részt. A püspök levélben válaszolt, hogy nem vesz részt, és papjainak felfüggesztés terhe alatt megtiltotta az ilyen alkalmakkor való részvételt. A miniszter ezt személyes sértésnek vette.

Főjélekedésül annyit kívánok
 közölni, hogy ha az itteni viszony keze-
 lése az én hatáskörömbe nem esik,
 az persze fova civilis az apostoli admini-
 strátor ne nevében történetesen az
 aita költészeivől - természetesen meg-
 szabott keretben könt - Magyarországról
 gondoskodni látszik itt jövedelem nem
 volna. Innyújtam pedig itt jöve-
 delmi föltétel mutatkozván, azt itteni
 egyházi közcélokra fordítanám.
 Főjélekedésül annyit kívánok
 a Főjélekedés költészeivől - természetesen meg-
 szabott keretben könt - Magyarországról
 gondoskodni látszik itt jövedelem nem
 volna. Innyújtam pedig itt jöve-
 delmi föltétel mutatkozván, azt itteni
 egyházi közcélokra fordítanám.
 Temesvár 1923. március 10. én
 Kőröstarcsán jóakaró atyja
 Gyula

Glattfelder Gyula püspök kézírása

1923. január elején a román kormány kijelentette, hogy „a csanádi egyházmegyével megszakít minden kapcsolatot”. Ez akkoriban azt jelentette, hogy sem pap, sem katolikus tanító nem kap többé fizetést, a kispapokat pedig testületileg besorozzák katonának. A püspök erre levélben megírta a bukaresti nunciussnak, hogy „ezt a felelősséget nem vállalja magára, és ha más megoldás nincs, inkább távozik az egyházmegye romániai területéről”.

1923. február 10-én a püspök Bukarestben felkereste a nunciust, ahol újból előadta elhatározását, miszerint ha más megoldás nincs, kész elmenni. Ugyanakkor javaslatot is tett az egyházmegye további kormányzására vonatkozóan. Mindezt a nunciust helyben el is fogadta.¹⁵

¹⁵ A Csanádi Egyházmegye szerb közigazgatás alá eső területére 1923. február 10-i hatállyal Rodic Ivan Rafael ferences szerzetes, román közigazgatás alá eső területére 1923. február 17-i hatállyal pedig Pacha Ágoston kanonok kapott apostoli adminisztrátori kinevezést.

1922. február végére megérkezett Temesvárra a szentszéki döntés, amely felfüggesztette Glattfelder püspök joghatóságát az egyházmegye Romániába eső területére. Egyik utolsó megjegyzése a püspöknek, egyben tanácsa az új apostoli kormányzó felé: „Ennek be kellett következnie. Engem előbb-utóbb börtönbe vittek volna, mert én hallgatni nem tudok. Semmiképp sem ajánlom, hogy folytatni próbálja azt, amit én tettem, mert ez a hang célra nem vezet. Próbálkozzék más hangon és más modorral.”

Március elején Temesváron immár a búcsúlatogatásokra került sor: a papság és a hívek a Székesegyházban búcsúztak a püspöküktől. Március 6-án a főpásztor Bukarestben Ferdinánd királynál volt búcsúkihallgatáson. Távozása előtt a püspök búcsúkörlevelet adott ki, amely még egyszer fölbolygatta a kedélyeket.¹⁶ A cenzúra ellenére az újságok a körlevelet teljes terjedelmében közölték. Ezeket

¹⁶ Az V/1923 körlevél szerint: „A fennállott jogi kapcsolat nem az anyaszentegyház óhajára, hanem időben lett világi erőtényezők kényszerítésére szakadt meg. De bizonyára ők is csak tudatlan eszközök voltak a végtelen Gondviselés rendjében. (...) Azonban nem a magam igazolására, hanem jövő erőszak megelőzésére, óvásul ünnepélyesen is ki kell hirdetnem, hogy azok a vádak, melyeket akár ellenem, akár a zaklatott papság ellen az érzelmek mélységeibe bebocsátkozni s a nagy távlatokat megnyitó történelmi magyarázatokra fölemelkedni nem tudó emberi rövidlátás és emberi szűkkeblűség emel, valótlanként és igaztalanok. Ki gondolt közülünk államellenes üzemekre? Ki nyújtott segítő kezet rendbontó törekvésekhez? Ki volt olyan vak, hogy a multat gyászolta, vagy csendes magányában siratta is, az élet útjára gördülő sziklát tehetetlen pusztá kézzel elhengeríteni, vagy romantikával felrobbantani megkísérelte volna? A katolikus papság viszont a viszonyok minden változása dacára kétségkívül önzetlen hűséggel ragaszkodik nemzeti sajátosságaihoz és eszményeihez. A népet, amelyből származik megtagadni, a bölcsődalt, amely gyermekálomba ringatta, elfelejteni nem fogja. Aki ezt megérteni nem eléggé emelkedett gondolkodású, lehet hatalmi tényező, de a civilizáció és a szabadság ellensége, azért hatalmas sem visszfenye az örökkévalóságnak, hanem hordozója az enyészetnek. (...) Akik azt kívánják az elnyomottaktól, hogy bilincseiket örömdal közt rázzák s kizsákmányolók nagylelkűségét magasztalják, azoknak az ókori kelet satrapái és szolganépei közt kell a lelkek békéjét keresni – bár ott is zavarni fogja a Babylon vizei mellett merengő, zsoldáros méla éneke, – de ne csodálják, ha szabad és civilizált népek erényeinek önérzetes hordozói félreállnak s átengedik a történelem formálását azoknak, akik nem lélekkel és kegyelemmel, de pöröllyel és dinamittal dolgoznak.”

természetesen elkobozták, és a püspököt katonai törvényszék elé akarták állítani. Erre Kayser kanonok Bukarestbe utazott, hogy a magyar nagykövet közbelépését kérje, míg Temesváron Pacha kanonok tárgyalta a prefektussal. Mindez eredményeképpen Bukarestből táviratban utasították a püspököt, hogy 48 óra alatt hagyja el az országot. Március 25-én, hajnali 4 órakor Glattfelder Gyula a püspöki kápolnában misézett, majd három diakónust még pappá szentelt.¹⁷ A reggel 6 órakor Aradon keresztül Magyarországra induló vonattal hagyta el Temesvárt.

*

Gyümölcsoltó Boldogasszony ünnepe 1923-ban nemcsak utolsó eseménye volt egy tragédia krónikájának, hanem utolsó napja is a történelmi Csanádi Egyházmegyének. Glattfelder püspök távozása Temesvárról mindenki számára világossá tette, hogy egy új valóság van kibontakozóban, amely a történelmi összetartozásról tudomást sem kíván venni, amely számára minden, ami a múlttal bármi kapcsolatban is van, ellenséges és éppen ezért azt minden igyekezettel meg kell szüntetni. Glattfelder püspök tragédiája egyben az egyházmegye tragédiája is, amelynek következményei a mai napig fájó sebként vannak jelen úgy a temesvári, mint a szeged-csanádi, valamint a nagybecskereki egyházmegye életében.

Amikor idén, 2023-ban ezen esemény századik évfordulóját üljük, emlékezzünk kellő tisztelettel Glattfelder Gyula püspökre, aki mindannyiunk számára a bátor szókimondás, a meg nem alkuvás, az egybetartozás és az egyház és egyházmegye ügyét minden fölé helyező példaképünk.

¹⁷ Stein Sándor (szül. 1897. március 21., Nagybecskerek, utolsó szolgálati helye Homokrév, elhunyt 1942. november 22., Szeged), Székely Ferenc (szül. 1895. december 14., Kolozsvár, utolsó szolgálati helye Székudvar, elhunyt 1972. február 7., Zimándköz) és Funk Franz (szül. 1898. április 1., Gottlob, utolsó szolgálati helye Nagyósz, elhunyt 1992. március 4., Nagyósz).

Összefoglalás

A Csanádi Egyházmegye újabb kori történelmének egyik jelentős és meghatározó személyisége a hivatalát 1911. május 28-án elfoglaló Móri Glattfelder Gyula püspök volt. Részletes életrajza a mai napig várat magára, talán azért is, mert korának, életpályájának és működésének forrásait nem egyszerű összegyűjteni. Az *Egy tragédia krónikája* c. tanulmány két, eddig alig ismert kézirat bemutatása és rövid leírása Glattfelder Gyula püspök temesvári működésének utolsó, az I. világháborút követő éveiről. A kéziratok, amelyek a Temesvári Püspöki Levéltárban találhatóak, értékes információkat nyújtanak a püspök tevékenységéről, magatartásáról, végül pedig Románia területéről való kiutasításáról. Mindezt pedig Glattfelder Gyula közvetlen munkatársa és bizalmasa, Pacha Ágoston kanonok, későbbi temesvári püspök jegyezte le az utókor számára – a szemtanú hitelességével.

Summary

One of the most significant and decisive figures in the recent history of the Diocese of Csanád was Bishop Gyula Móri Glattfelder, who assumed his ministry on 28 May 1911. A detailed biography of him is still awaited, perhaps also because it is not easy to collect the sources of his time, his career and activities. The study „Chronicle of a Tragedy” is a presentation and a brief description of two manuscripts of Bishop Gyula Glattfelder’s last years in Timisoara after the First World War, which are hardly known so far. The manuscripts in the Archives of the Bishopric of Timisoara provide valuable information about the bishop’s activities, his behaviour and, finally, his expulsion from Romania. And all this was recorded for posterity by Gyula Glattfelder’s direct colleague and confidant, Canon Augustin Pacha, later Bishop of Timisoara - with the authenticity of an eyewitness.

Irodalomjegyzék

- A romániai kisebbségi magyar nemzet politikai, kulturális és közgazdasági helyzetképe, in *Magyar kisebbség*, Lugos 1930/17.
- BÉLTEKY J. [Glück Jenő]: Sajtóvisshangok Glattfelder Gyula temesvári püspöki működésének utolsó éveiből, in *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok* 1996/3–4, 137–153.
- LOTZ A.: Glattfelder Gyula, az egyházfő és tudós, in *Vigilia* 48. (1983/2), 142–143.
- MARTON J.: Glattfelder Gyula Majláth G. Károlyhoz írt levelein keresztül, in *Studia Theologica Transsylvaniensia* 18 (2015/1), 7–20.
- MARTON J.: A Szentszék és Románia konkordátuma 1927-ben, in *Erdélyi Múzeum* 1995/1–2, 50–59.
- MIKLÓS P.: Temesvárról Szegedre. Glattfelder Gyula, az elűzött csanádi püspök, in *Trianoni szemle* X (2018/3–4), 215–222.
- MIKLÓS P.: Temesvártól Szegedig. Trianon hatása a Csanádi Egyházmegye életére és Glattfelder Gyula püspök tevékenységére, in Gulyás L. – Tóth M. – Zeman F. (szerk.): *Lokális Trianon 1. Csongrád, Csanád és Torontál vármegye az összeomlás éveiben 1918–1920*, Szeged 2021, 185–197.
- PÁL J.: *Csanád egyházmegye püspökei a zsidóságért*, Szeged 2014.
- PETRI, A. P.: *Bibliographisches Lexikon des Banater Deutschtums*, Marquartstein 1992.
- TÓTH T.: Glattfelder Gyula c. érsek (1943), csanádi püspök (1911–1943), in *Deliberationes* IV (2011/2), 254–259.
- VARGA A. (szerk.): *Chronica Aulae Episcopalis Timisoaraensis*, Kolozsvár 2006.
- VÁRNAGY A.: *Liturgika*, Abaliget 1995.
- ZOMBORI I.: *Igazságot – szeretettel*. Glattfelder Gyula élete és munkássága, Budapest–Szeged 1995.
- ZOMBORI I.: Püspöki székváltás – pápai utasításra. Glattfelder Gyula Temesvár – Szeged, in Zombori I. (szerk.): *Ecclesiae et historiae servus infatigabilis. Tanulmányok Somorjai Ádám 70. születésnapjára*, Budapest 2022, 157–164.

Levéltári dokumentumok (Temesvári Római Katolikus Püspökség Levéltára)

Chronica Aulae Episcopalis Timisoaraensis
Chronica Capituli 1914–1920